

İCMÂ DELİLİ ÜZERİNDEKİ İHTİLAFLAR VE DELALET BAKIMINDAN İTİKADİ KONULARDA İCMÂ

Berat SARIKAYA
Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Ü.
beratsarikaya@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-3308-6184

Öz

Kaynaklar incelendiğinde, icmâ'nın, şer'î delillerden biri olarak kabul edildiği ve birçok meselede bu delile başvurulduğu görülmektedir. Ancak icmâ'nın, şer'î bir delil olarak kabul edilmesi için öne sürülen deliller üzerinde bir ittifak sağlanmış değildir. Ayrıca icmâ'nın konusu, ehli ve bağlayıcılığı gibi konularda da ihtilafların olduğu tespit edilmektedir. Mevcut ihtilaflara rağmen siyasi, hukuki ve itikadî meselelerde icmâ'a müracaat edildiği vakıdır. Çalışmamızda, hakkındaki ihtilaflara rağmen icmâ'nın bir kaynak olarak kabul edilmesi ve bu delile başvurulmasının nedenleri ele alınmıştır. Öte yandan başlangıçta şer'î deliller arasında yer almayan icmâ anlayışını ortaya çıkaran sebepler tespit edilmeye çalışılmıştır. Delile dair yapılan tanım ve uygulamalardan hareketle itikadî konularda icmâ deliline başvurma'nın mümkün olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca icmâ edilen bir meselenin bağlayıcılığı hususundaki görüşlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İcmâ, Kat'î delil, Zannî delil, İhtilaf, İtikad, tekfir.

DISPUTE ABOUT THE POSITION OF İJMA BESIDES THE İJMA IN SUBJECTS OF FAITH IN TERMS OF PROOF

Abstract

When the sources are examined, it appeared that the ijma has been considered as one of the shar'i arguments and has been used in many cases. However, an alliance has not been established on the evidence suggested for the acceptance of ijma as a shar'i evidence. It is also determined that there are disputes in matters such as the subject of ijma, ahl al-ijma and its obligation. Despite current disputes, it is true that the ijma is applied to political, legal and ideological issues. This study's aim is to determine the causes that reveal the consideration of the ijma that it is not initially included among the shar'i proofs. It has been investigated whether it is possible to apply to the evidence of ijma on the basis of the definitions and applications on delicacy. In addition, comments have been included on the obligation of an issue proved on ijma.

Key Words: Ijma, absolute evidence, doubtful evidence, dispute, faith, takfir.

Atf: Berat Sarıkaya, "İcmâ Delili Üzerindeki İhtilaflar ve Delalet Bakımından İtikadî Konularda İcmâ", *KADER*, 15/2 (2017), 319-342.

Giriş

İslam hukukunun temel kavramlarından biri olan icmâ, şer'î bir hüküm hakkında âlimler arasında gerçekleşmiş olan ittifak anlamına gelmektedir. Kaynaklarda Nazzam, Haricîler ve Şia'nın İmâmiyye kolu dışında ittifakla şer'î delillerden biri olarak kabul edilen icmâ, Kur'an ve sünnetten sonra İslam teşrî'inde üçüncü sırada yer almış bir delildir. İcmâ'nın kural ve ilkelerinin belirlenmesinde büyük bir çaba harcanmıştır. Ne var ki sonuçta dün olduğu gibi bugün de birbiriyle çelişen farklı fikirlerin toplamından ibaret olmaya devam etmektedir. İcmâ'nın şer'î bir delil olarak kabulü noktasında ittifak olmakla birlikte detaya inildiğinde birçok konuda ihtilaf olduğu görülmektedir. Bu ihtilaf, icmâ'nın tanımından onu delillendirmeye, senedinden icmâ ehline, bilinme imkânı ve konusuna kadar hemen her detayda mevcuttur.

İcmâ, şer'î konularda kabul edilmiş bir delil olmakla birlikte öncelikle bu delile siyasi bir mesele olan hilafet konusunda başvurulduğu görülmektedir. Diğer taraftan konusu bakımından itikadî meselelerde icmâ'nın geçerli olmayacağı çoğunlukla kabul edilmiş olmasına rağmen klasik kelimelerinde, itikadî birçok meselede icmâ delilinin kullanıldığı da bir gerçektir. Bu tespitlerden hareketle öncelikle icmâ delilini ortaya çıkaran sebeplere, ardından bu delil hakkındaki ihtilaflara bakmak suretiyle itikadî konularda icmâ'nın hangi saiklerle kullanılmış olduğunu tespit etmeye çalışacağız.

Hakkında icmâ olduğu kabul edilen meseleler ve icmâ hakkındaki görüşler incelendiğinde, icmâ delilinin ortaya çıkmasında etkili olan birtakım sosyal, siyasal ve dini sebeplerin olduğu görülmektedir. Geçmişte bu delile başvurulmasında, yukarıdaki sebeplerden biri ya da birkaçının etkili olduğu düşünülmektedir.

1. İcmâ'nın Tanımı

İcmâ sözlükte "azmetmek", "ittifak etmek" ve "bir işi sağlam yapmak" gibi anlamlara gelmektedir.¹ Kur'an'da yer alan "Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi kararlaştırın."² âyetinde geçen icmâ lafzı, azmetmek/kesin karar vermek anlamında kullanılmıştır. Arapça'da bir konuda fikir birliği olduğu ifade edilmek istendiğinde "ittefekû alâ kezâ" ya da bunun yerine "ecmeû alâ kezâ" ifadesi kullanılmaktadır.³

¹ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414 h.), VIII, 57, 58; Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitâbu't-Târîfât*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1983), s. 10; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşâfi, (y.y.: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), s. 137; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi'l-Usûli'l-Fıkh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyaz Alvanî, (y.y.: Müessesetü'r-Risale, 1980), IV, 20.

² Yunus, 10/71.

³ Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), s. 105.

Bir terim olarak icmâ, usûl eserlerinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Biz burada bütün tanımları ifade edecek değiliz. Farklı tanımları kapsayıcı bir şekilde icmâ'ı şöyle tanımlamak mümkündür: "Muhammed (a.s) ümmetinden olan müçtehidlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde, şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir."⁴

Fahreddin er-Râzî "İcmâ Muhammed (s.a.v)'in ümmetinden olup hal ve akd yetkisine sahip seçici kurulun, toplumun herhangi bir işi hakkında ittifakla karar vermesinden ibaret bir teşrî faaliyetidir."⁵ şeklinde tanımlarken, Mu'tezilî alimlerden Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, icmâ'ı bir şeyi yapma veya yapmama üzerinde bir cemaatin/her asrın ümmetinin ittifak etmesi olarak tanımlamaktadır.⁶ Şia'dan Şerif Murtazâ ise icmâ ehlinde "masum imamın olması gerektiği" ilavesini tanıma dâhil etmektedir.⁷

İcmâ'a dair yapılan farklı tanımlardan hareketle icmâ'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra, onun ümmetinden olan müçtehitlerin şer'î bir konuda fikir birliği etmeleri, aynı sırada gerçekleşmiş olması ayrıca Basrî'ye göre, her asrın ittifak etmesi, Murtazâ'ya göre ise içtihat ehlinin içinde masum imamın olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda zikredilen icmâ tanımlarından ortaya çıkan bu unsurların tamamının gerçekleştiği bir icmâ örneğinin olup olmadığı konusu ihtilaflıdır. Hangi maddelerde ittifak sağlanıp hangilerinde sağlanamamış olduğu konusunda birçok görüş bulunmaktadır. İcmâ deliline karşı çıkışlar da genellikle yukarıda zikredilen unsurların tamamının gerçekleşme imkânının olmamasına dayanmaktadır.

Üzerinde bu kadar farklı kanaatin olduğu, icmâ'a dair birçok konuda ihtilaflın olduğu bilinmesine rağmen icmâ'ın mezhepler tarafından başvurulmuş bir delil olduğunu da görmek gerekir. Dolayısıyla hakkındaki ihtilafları bir kenara bırakarak öncelikle bu delili ortaya çıkaran sebeplere odaklanmak gerektiği kanaatindeyiz. Hangi tarihi olaylar, sosyal, siyasal ya da dini nedenler icmâ delilini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeplerden hareketle icmâ'ın nasıl bir işlev görmüş olduğunu anlamak daha kolay olacaktır.

2. İcmâ Anlayışını Ortaya Çıkaran Sebepler

Başlangıçta şer'î deliller Kur'an ve sünnet iken Hz. Peygamber'in vefatından sonra olaylar ve olgular tarihi süreç içerisinde devam etmekte ve Hz. Peygamber döneminde olmayan birçok yeni durumla karşılaşmaktadır. Karşılaşılan yeni durumlara Kur'an ve sünnetten deliller aranma yoluna gidiliyor, herhangi bir delil

⁴ Seyfeddîn Ali b. Ebî Ali el-Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (I-IV), thk. Abdürezzâk Affî, (Beirut: Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.), I, 196; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmu Usûl'l-Fıkh*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984), s. 49; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 105.

⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 20.

⁶ Muhammed b. Ali Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil el-Meyyis, (y.y.: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1992), II, 3.

⁷ Ebu'l-Kâsım Âlemülhüda Ali b. Hüseyin Şerif Murtazâ, *ez-Zerîa ila Usûli's-Şeria*, thk. Ellecnetü'l-İlmiyye fi Müessestü'l-İmâm es-Sadık, (Kum: Müessestü'l-İmâm es-Sadık, 1429 h.), s. 420.

bulunmadığı durumlarda ise bireysel reye başvuruluyordu. Özellikle tâbiûn döneminde herhangi bir meselede kişisel reye başvurulurken, o konu hakkında sahabe döneminde bir icmâ'nın gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılıyordu. Bu dönemde sahabenin ittifak ettiği bir konuda artık kişisel reye ihtiyaç olmadığı kanaati hâkim olmuştur. İcmâ doktrini, sonraki dönemlerde şer'î delillerden birisi olarak usûl eserlerinde yerini almıştır.

Elbette mevcut iki kaynağın (Kur'an-Sünnet) yanına ikame ettirilen ve üçüncü sırada yer verilen böyle önemli bir delilin ortaya çıkışını tek bir sebebe bağlamak yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Biz bu sebepleri, sosyal, politik ve dini sebepler olmak üzere üç başlıkta ele almayı uygun görüyoruz.

a. Sosyal Sebepler

Şûranın emredilmiş olması

İcmâ'nın fikrî temelleri arasında İslam'ın şûrayı emretmesi, Hz. Peygamber'in bu prensibi titizlikle uygulaması ve sahabeye şûra ve istişare fikrini kazandırmış olması ağırlıklı bir yer tutar. Hz. Peygamber'in vefatından sonra karşılaşılan, Kur'an ve sünnetten çözüm bulunamayan yeni meseleler, bireysel içtihad yoluyla çözüme kavuşturulmaya çalışılıyordu. Şûranın emredilmiş olması, ulemayı, bireysel içtihadların ortak bir kanaatte birleştirilmesinin doğru çözüme ulaşmada daha etkili olacağı kanaatine yöneltmiştir.

Toplumun birliğinin sağlanması

İnsan, düşünen, akıl yürüten, öğrenen ve elde ettiği sonuçları kendinden sonraki nesillere aktaran bir varlıktır. Bu özelliği insanı diğer canlılardan farklı kılar. Dolayısıyla bütün kurumlarıyla medeniyetlerin gelişmesi ve ilerlemesi de bu aktarıma bağlıdır. Bu gerçekten hareketle insanlar, her zaman geçmişin birikimine önem vermiş ve bıraktıkları müktesebatı dikkate almışlardır. Geçmişte çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği hususlar –kabul edelim ya da etmeyelim- sonraki nesillerin o konudaki kanaatlerini etkilemiştir.

Sosyal düzen kurallarının işletilmesinde gerek kolaylık gerekse güven sağlama açısından istikrar önemli bir unsur olduğu için sahabe döneminden itibaren önceki tatbikata özel bir önem atfedilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, eski uygulamalar arasında, üzerinde herkesin ittifak ettiği hususların bilinmesi toplumda birliğin sağlanması yönünde iyi bir imkân sunmaktaydı.⁸ Dolayısıyla İslam toplumunun uygulamalarda birliğinin sağlanması adına icmâ anlayışı önemli bir işlev görmüştür.

b. Politik sebepler

Tarihi süreci meşrulaştırma

⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 418.

Tarihi süreç bağlamında ele alınan politik ihtiyaçların başında halife seçiminin meşruiyet temelini kurması gelir. Devlet yöneticilerinin kendi hâkimiyetlerini güçlendirmek ve kararlarına daha kolay uyulmasını sağlamak amacıyla icmâ'dan yararlanmış olmaları, ayrıca devlet baskılarına karşı icmâ'ın bir koruma görevi üstlenmiş olduğu da görülmektedir.⁹

Hicri III. yüzyılın sonlarına kadar imamet ve ilgili meselelerden herhangi biri hakkında icmâ'ın gerçekleştiğini ifade eden bir kayıt yoktur. Bununla birlikte, Eş'arî'nin imametle ilgili meselelerde icmâ delilini olgunlaşmış bir biçimde kullanması¹⁰, belirtilen yöndeki fikirlerin en azından hicri III. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri gittiğini kabul etmemizi gerektirmektedir. Şia karşısında ana kütleyi temsil eden Ehl-i Sünnet bilincinin teorileşmesiyle birlikte, meşruiyet kaygısı, hem tarihi uygulamayı hem de onun devamı olan mevcut durumu hukukileştirme zorunluluğunu ortaya çıkarmış olmalıdır.¹¹

İcmâ'ın gerçekleştiği ilk meselenin hilafet meselesi olmasından hareketle öncelikle Ehl-i Sünnete göre icmâ'ın siyasi bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca imametın şartlarından sayılan *kureyşîlik* meselesinde de sahabenin icmâ'ından söz edilmektedir. Sakîfe Günü kimin halife olacağına ilişkin tartışmaların, Hz. Ebu Bekr'in ensara karşı delil getirdiği "İmamlar Kureyş'tendir,"¹² hadisiyle sona erdiği ve böylece sahabe icmâ'ının oluştuğu ileri sürülmektedir.¹³ Bundan anlaşılıyor ki, başlangıcında Eh-i Sünnete göre icmâ, siyasi bir iş kabul edilmiş olduğundan, siyasal nitelikli birer fırka olan Haricîler, Mu'tezile ve Şia buna karşı çıkmıştır.

Bunun diğer bir örneğini de istihlaf veya ahd kurumu teşkil etmektedir. Mevcut imamın/halifenin kendinden sonra gelecek olan imamı belirlemesi anlamına gelen istihlaf, meşruiyetini sahabenin icmâ'ından almaktadır. Sünnî imamet teorisine göre Hz. Ebu Bekr'in kendisinden sonra halife olarak Hz. Ömer'i belirlemiş olmasına yönelik sahabeden herhangi bir itiraz gelmemiştir ve dolayısıyla bir iktidar iktisap yöntemi olarak istihlafın meşruiyeti üzerinde icmâ gerçekleşmiştir.¹⁴

Öte yandan *imamet*, *kureyşîlik* ya da *istihlaf* meselelerindeki icmâ'ın gerçekleşmesi, o dönemde yapılmış olan fıkhi tartışmaların sonucunda ortaya çıkmış değildir. Daha sonraki dönemlerde geriye dönük olarak, ortaya çıkmış olan uygulamalar dikkate alınarak ortaya atılmıştır. Söz konusu durum tarihi uygulamayı hukukçular için bir anlamda bilgi veya yürürlük kaynağı haline getirmiştir.

⁹ Dönmez, "İcmâ", 418.

¹⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Kitâbu'l-luma' fi'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Hamûde Garâbe, (Mısır: Matbaatu Mısır, 1955), s. 133-136.

¹¹ Talip Türcan, "Klasik İslam Kamu Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ-Tarihî Uygulamanın Hukukileşmesi Üzerine Bir Örnekleme-", *İslâmiyât*, 5/2 (2002): 127.

¹² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (I-II), thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409 h.), VI, 402.

¹³ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (I-II), thk. Emir Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâûr, (Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2001), I, 32; Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahrû'l-Kelâm*, thk. Veliyyüddîn Muhammed Salih Farfûr, (Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Farfûr, 2000), s. 266, 267.

¹⁴ Türcan, "Klasik İslam Kamu Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ", 124.

Usûl eserlerinde tanımlanan icmâ ile siyaset alanında gerçekleştiği iddia edilen bu icmâ'nın alakası yoktur. Ancak gerçekleşen bu olaya karşı oluşan itirazların önüne geçmek için şer'î bir hadise gibi icmâ deliline dayandırılmak suretiyle şer'î alana çekilmiştir.

Ümmetin ismeti

Usûl eserlerinde geliştirilen icmâ teorisinde, "ümmetin ismeti" kavramı, Şii anlayışta inanç esaslarından biri haline gelmiş "masum imam" düşüncesiyle imamı ümmetin akıl ve idrakine önceleyen Şia'ya karşı bir tepki olarak geliştirilmiş olduğu da düşünülmektedir.¹⁵ Hz. Peygamber'den rivayet edilen; "Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez."¹⁶ hadisi referans alınarak ümmetin hata üzerine ittifak etmeyeceği, dolayısıyla "masum" olduğu anlayışı geliştirilmiştir. Ancak bu anlayış eleştiri konusu olmuştur. Tek kişinin hata yapabilmesi mümkün ise fertlerden meydana gelmiş olan topluluğun da hata yapabileceği savunulmuştur.

c. Dini Sebepler

Keyfi içtihatların engellenmesi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe, karşılaştıkları yeni meseleleri çözmek üzere Kur'an ve sünnete başvuruyorlar, bu iki kaynakta çözüm bulamazlarsa kişisel reyleriyle çözmeye gayret ediyorlardı. İlk dönem, bu anlamda özgür bir düşünce atmosferi mevcuttu. Kişisel reye başvurmanın dayanağı ise "Muaz hadisi" diye meşhur olan hadis idi. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona:

"Sana bir dava gelince ne ile hüküm vereceksin?"

Muaz: "Allah'ın Kitabı ile"

Hz. Peygamber: "Ya Allah'ın Kitabında bulamazsan?"

Muaz: "Resulünün hükmettiği ile"

Hz. Peygamber: "Resulünün hükmünde de bulamazsan?"

Muaz: "O zaman kendi reyimle hükmederim, bundan kaçınmam." şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, Muaz'ın göğsüne vurarak:

"Resulünün elçisini, resulü razı olacak şekilde muvaffak kılan Allah'a hamdolsun" demiştir.¹⁷

Ancak bu uygulama, yani kişisel rey ile içtihad, sonraki dönemlerde şer'î konulardaki birliği bozacağı ve keyfî içtihadların önünü açacağı düşüncesiyle

¹⁵ Dönmez, "İcmâ", 419.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, (I-II), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (y.y.: *Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî*, tsz), Fiten, 8; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, (I-VI), thk. Beşşâr Avvâd Mâruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), Fiten, 7.

¹⁷ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.), *Akdîyye*, 11; Tirmizî, *Ahkâm*, 3.

eleştirisi konusu olmuştur. “Muaz hadisi”nin sıhhati de tartışılmıştır. İşte icmâ doktrini, eleştirilen keyfî içtihad yolunu kapatmak için başvurulan bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakkında icmâ olduğu belirtilen bir meseleye karşı çıkmak, aynı zamanda ümmetin genel kanaatine karşı çıkmak anlamına geleceğinden dolayı, diğer taraftan karşı çıkanın tekfir edilerek dışlanacağı endişesi, fikirlerin özgürce ifade edilmesine engel olmuştur.

Tahrif endişesi

Kur’an’ın bir kısım Yahudilere yönelttiği tahrif eleştirisinin de icmâ anlayışının oluşumunda payı olmalıdır. Geniş içtihad hürriyetinin tanındığı bir ortamda, kesin naslarla belirlenmiş hüküm ve esaslar üzerinde oynama ihtimalini ortadan kaldırma ve Kur’an’ın ağır eleştiriler yönelttiği tahrif riskini bertaraf etme gayreti olarak da görülebilir.¹⁸ Zira Kur’an’ı tahrif amacıyla olan art niyetli kimseler, içtihad hürriyetinin tanındığı bir ortamda, bu hürriyeti amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullanabileceklerdir. Bu tehlikenin önüne geçmek, yapılan yorumların Kur’an ve sünnetin dışında icmâ’ya da aykırı olmamak esasını ortaya koymakla mümkün olacaktır.

Mevcut inancı koruma refleksi

Toplumun sosyal ihtiyaçları bakımından icmâ, Müslüman toplumdaki parçalanmışlığın önüne geçilmesi ve özellikle Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat olarak bilinen kesimin kendi içindeki bütünlüğünü dışarıdan gelebilecek fikri etkilere karşı koruma refleksi olarak tanımlanabilir.¹⁹

Yukarıda sıraladığımız sebeplerin yanı sıra İslam’ın âlimlere uymayı emretmesi ve dolayısıyla bütün ilim adamlarının bir konu üzerinde birleşmeleri halinde buna uyma zorunluluğunun öncelikle doğmuş olacağı şeklindeki mantikî çıkarım, müslüman cemaatten ayrılmama ve birlik prensibiyle ilgili naslar, sahâbenin ittifakının bağlayıcı sayılması ve -âdet dâhil olmak üzere- Selef’in otoritesi de icmâ’ın fikrî temelleri arasında sayılabilir.²⁰

Kanaatimizce bu sebeplerden toplumda inanç ve uygulama bakımından birliğin sağlanması ve savunulması ile mevcut durumun meşrulaştırılması, icmâ doktrinin oluşumunda ağırlık merkezini oluşturmuştur. Zira icmâ’ya karşı çıkan Mu’tezile, İmâmiyye ve Hâriciler gibi grupların tekfir edilmeleri de bu görüşü desteklemektedir.

Yukarıda sıraladığımız sebeplerden hangisi ya da hangileri etkili olmuş olurlarsa olsunlar sonuçta icmâ, ittifakla şer’î bir delil olarak kabul edilmiştir. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi, icmâ üzerindeki bu ittifak detaya inildiğinde çok farklı görüşler ihtiva etmektedir. Şimdi bu ihtilaflara yer vereceğiz.

¹⁸ Dönmez, “İcmâ”, 419.

¹⁹ Dönmez, “İcmâ”, 418.

²⁰ Ekrem Keleş, “İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ”, (doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), s. 58-66.

3. İcmâ Üzerindeki İhtilaflar

İcmâ'ın tanımı, delilleri, senedi, ehli ve bağlayıcılığı hususlarında, dolayısıyla delilin kendisi üzerinde bile bir icmâ olmadığını ifade etmiştik. Kimi sadece sahabe icmâ'ını delil kabul ederken, kimi Medine ehlinin icmâ'ını, kimi de masum imamın içinde bulunduğu topluluğun icmâ'ını geçerli kabul etmektedir.

Teşrî'in resmîyet taşıdığı ilk dönemde düşüncede farklılık olmasına karşılık, uygulamada birlik vardı. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri budur. Fakat teşrî'in sivilleştiği müçtehit âlimler dönemi ve sonrasında ise hem düşüncede hem de uygulamada farklılık göze çarpmaktadır. Bu dönemde dikkati çeken en belirgin özellik budur. Fakihlerin icmâ hakkındaki görüşlerinin farklı olmaya başladığı zaman da bu dönemdir.²¹

İcmâ'ın dayandırıldığı deliller başta olmak üzere her konuda ihtilaf mevcuttur. Şimdi bu ihtilafları başlıklar halinde ele alacağız.

a. İcmâ'ın Delilleri Hakkında İhtilaf

Şer'î delillere sonradan ilave edilmiş olmasından dolayı icmâ'ya, Kur'an ve sünnetten kat'î bir delil bulmanın zorluğunu kabul etmek gerekir. Bu zorlukla beraber icmâ'ın delil oluşu Kitap, sünnet ve akli delillerle ispatlanmaya çalışılmıştır. İcmâ'ın icmâ ile ispatlanması ise genellikle kabul görmemiş, ancak bu yolla ispatlanma çabaları da olmuştur.

Usûl eserlerinde, icmâ'ın hüccet olduğuna dair Kur'an'dan getirilen deliller içerisinde en çok başvurulan ayetlerden birisi:

*"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık..."*²² âyetidir. Ancak âyetin, icmâ'ın hüccüyyetine dair delaletinin zayıf olduğu ortadadır.

Delil olarak başvurulan âyetlerden bir diğeri; *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz..."*²³ âyeti iken, en fazla üzerinde durulan ayet ise, *"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarırsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."*²⁴ âyetidir.

Gazâlî bu âyetlerin delaletinin zayıf olduğunu savunmuş, bunların hiçbirinin maksadı (icmâ'ı) açıkça ifade etmediğini, Nisâ sûresinin 115. âyeti kısmen kuvvetli bir delâlete sahip sayılabilirse de onun da icmâ anlamı için sevk edildiği kanaatinde olmadığını ifade etmiştir.²⁵ Gazâlî dışında daha birçok usûlcü

²¹ Y. Vehbi Yavuz, "İcmâ'ın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3 (2004): 86.

²² Bakara, 2/143.

²³ Âl-i İmrân, 3/110.

²⁴ Nisâ, 4/115.

²⁵ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 138.

tarafından gerek bu âyetin gerekse diğer âyetlerin icmâ için delil gösterilmesine itirazlarda bulunulmuştur.²⁶

Fahreddin er-Râzî, delil olarak sunulan ayetlerin yeterli olmadığını, delil olarak kabul edilseler bile bunun Kitap, sünnet ve akıl ile çelişeceğini söylemiştir.²⁷ İbn Hazm'a göre, Nîsâ 115. âyetteki "müminlerin yolu", Kur'an ve sabit sünneti bırakıp, nasların ortaya koymadığı bir din ihdası değildir. Çünkü bu, küfür yoludur. Bu şekilde o, kıyas ve rey ile hüküm belirlemeyi yeni bir din ihdası olarak gördüğünü vurgular.²⁸ Şerif Murtazâ, âyette bu iddiayı haklı çıkaracak bir delaletin mevcut olmadığını söyledikten sonra âyetin zahirinin, her ne kadar "bütün ümmetin" adalet ve şehadet vasfına sahip olduğuna işaret etse de ümmetin tamamının adil olduğunun söylenemeyeceğini ifade eder.²⁹

Mu'tezile'den Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye göre mezkûr ayette geçen vaîd, sadece Hz. Peygamber'e karşı gelenlere değil aynı zamanda müminlerin yolundan başka bir yol tutanlara yönelik olarak dile getirilmektedir. Müminlerin yolundan başka bir yol tutmak mubah olsaydı, peygambere karşı gelmekle aynı sonuca (vaîd) müncer olmazdı.³⁰

Zikredilen âyetlerde icmâ'a delil teşkil edecek bir nokta yoktur. Nîsâ 115. âyette geçen müminlerin yolundan başka bir yolun anlamı, İslam dininden çıkıp başka bir dine girmektir.

Ayrıca yukarıda yer verdiğimiz ayetlerin dışında delil olarak kullanılan başka ayetler de mevcuttur.³¹

İstisnasız bütün müelliflerin teknik manada icmâ'a delâlet ettiğini düşündükleri sünnetten delillerinin başında, bazen "Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez" bazen de "Ümmetim hata üzerinde birleşmez"³² lafızlarıyla nakledilen, ümmet-i muhammedin dalâlet üzerinde birleşmeyeceğini anlatan rivayetlerdir. Bu rivayetler ümmetin

²⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 50; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, (I-VIII), thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, tsz.), IV, 132, 133; Murtazâ, *ez-Zerîa*, s. 425, 426.

²⁷ Râzî, *el-Mahsul*, IV, 50.

²⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV, 132, 133.

²⁹ Murtazâ, *ez-Zerîa*, s. 425, 426.

³⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, II, 7.

³¹ "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz..." (Âl-i İmrân, 3/103.)

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğümüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir." (Nîsâ, 4/59.)

"Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız." (Nîsâ, 4/83.)

³² İbn Mâce, *Fiten*, 8; Tirmizî, *Fiten*, 7.

icmâ'ının hatadan masum olduğu şeklinde tevil edilmiştir.³³ Gazâlî, söz konusu hadisin, âyetlerden daha kuvvetli bir delil olduğunu tespit eder.³⁴ Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbar ve Ebu'l-Hüseyn el-Basrî de, bu hadisin manen mütevatir olduğunu ve icmâ için delil olacağını savunmaktadır.³⁵ İmam Şâfiî de, "Biliyoruz ki onların hepsi de Resûlullah'ın bir sünneti hilafına ve bir hata üzerine inşallah birleşmeyecektir."³⁶ demek suretiyle bu hadisi icmâ'a delil olarak kullanır.

Yukarıda zikredilen hadisin dışında, cemaate sarılmayı ve ondan kopmamayı emreden hadisler³⁷ ile ümmet-i Muhammed'den daima hakka yardım eden bir grubun olacağına dair rivayetler³⁸ de deliller arasında zikredilmektedir.

Nakledilen bu haberler, her ne kadar âhad yolu ile rivayet edilmiş olup sözleri birbirinden değişik ise de, icmâ'ın geçerliliği, icmâ ehlinin hata yapmayacağı ve onlara uymanın vacip olduğu konusunda Hz. Peygamber'den mana bakımından tevatür derecesinde sabit oldukları kabul edilmektedir.³⁹

Râzî, icmâ'ın hücciyetine delil olarak sunulan hadislerin manevi mütevatir olarak kabul edilmelerine itiraz eder. Ona göre, bu hadislerin manevi mütevatir olarak kabul edilmesi tek başına icmâ'ın hücciyetini ortaya koymaz. Râzî, haberlerin ortaya koyduğu anlamın, ümmetin konumunu yüceltme olduğu savunulursa bunu kabul edeceğini, ancak bunun da icmâ'ın hüccet olduğunu ispatlamayacağını savunur.⁴⁰ Cüveynî de hadislere haber-i vâhit olmaları ve delaletlerinin zannî olmaları nedeniyle karşı çıkar. Onun karşı çıkışı icmâ'ın hücciyetine değil, ispat şeklindedir. Nitekim kendisi bunu başka yollardan ispat etmektedir.⁴¹

İcmâ'ın hücciyeti hakkında delil gösterilen hadislerin mütevatir olduklarını ispat için ümmetin sahabe döneminden beri bunları kabul edegeldiği ve icmâ'ı bunlarla ispat ettiği ileri sürülmektedir. Böyle bir düşünce, hadislerin mütevatir olduğunun icmâ ile ispatı anlamına gelir. Bu ise icmâ'ı icmâ ile ispattır.⁴²

İcmâ'ın şer'î delillerden olduğu konusunda öne sürülen aklî delil ise şöyle özetlenebilir: Hz. Peygamber'in son peygamber, İslam şeriatının ise kıyamete

³³ Şule Eraslan, "Klasik İcmâ Teorisine Modern Yaklaşımlar", (doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 38, 39.

³⁴ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 176.

³⁵ Ebu'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmet Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (IV-XX), nşr. Muhammet Ali Beydûnî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, tsz.), V, 180-188; Basrî, *el-Mu'temed*, II, 16, 17.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir, (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), s. 473.

³⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (I-IX), thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır, (Beyrut: Dâr-u Tavki'n-Necât, 2001), *Fiten*, 11; Menâkıb, 25; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz.), *İmâre*, 51; Ebû Dâvud, *İlim*, 10.

³⁸ Müslim, *İmâre*, 170; Tirmizî, *Fiten*, 7, 27.

³⁹ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 176; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 279, 280; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 37.

⁴⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, II, 4-42.

⁴¹ Ebu'l-Me'âlî İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullâh el-Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkh*, (I-II), thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1997), II, 262.

⁴² Cüveynî, *el-Burhân*, II, 262, 263.

kadar kalıcı olması, şeriatın diriliş gününe kadar hâkim olmasını gerekli kılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra ise vahiy kesilmiştir. Dolayısıyla zaruri olarak, İslam dininin kalıcılığının yolu, Allah'ın İslam ümmetini sapıklık üzerinde ittifak etmekten korumasıdır. Sapıklık şeriatı kaldırmaktır, bu ise Allah'ın kalıcılık vaadine aykırıdır. O halde bütün ümmetin sapıklık üzerinde ittifak etmekten korunmuş olduğu sabit olunca, onların birleştikleri hükümler de zaruri olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işitilmiş gibi olur. Ondandır işitilen de kesin bilgiyi ifade eder. Dolayısıyla bu çıkarımdan hareketle icmâ kesin bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁴³

Ancak birçok usûl âlimi aklen, diğer ümmetler bakımından olduğu gibi İslam ümmeti açısından da hata üzerinde birleşme ihtimalinin bulunduğunu, bu sebeple icmâ'nın hüccet sayılması için ancak naklî delile dayanılabileceğini ve naslarla hata ihtimalinin ortadan kaldırıldığından bildirilmesinin Müslümanlar için bir onurlandırma niteliği taşıdığını belirtir.⁴⁴

Bâkılânî, icmâ'nın hücciyetinin akılla ispat edilemeyeceğini ifade ettikten sonra; icmâ'nın icmâ ile de ispat edilemeyeceğini, Kur'an ve Sünnet'ten de bu konuda bir nassın kat'î delilin bulunmadığını, dolayısıyla hangi naklî/sem'î delile tutunacağını sorulması durumunda; icmâ'nın hücciyetinin ispatında Kur'an ve müstefiz sünnetin nassına dayanacağını söyler. Bununla ilgili olarak önce Kur'an'dan sonra da sünnetten deliller aktarır.⁴⁵

Cüveynî, akli konularda icmâ'nın geçerli olmayacağı kanaatindedir. Çünkü bu konularda kat'î delillere tabi olunur. Kat'î delil olunca da buna hiçbir muhalefet karşı durmadığı gibi, hiçbir muvafakat da ek bir katkı sağlayamaz.⁴⁶ İcmâ'nın hücciyetinin akli delillerle ispat edilemeyeceği görüşü birçok usûlcü tarafından da paylaşılmaktadır.⁴⁷

Ayrıca Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e saydığı kaynaklar arasında icmâ'nın yer almayışına, karşı deliller arasında yer verilmiştir. İcmâ'ı savunanları zorlanmış yorumlar yapmakla itham eden tarafın kendi yorumlarında daha aşırı zorlamalara girdiği görülmektedir. Akli istidlâl yoluyla yapılan itirazların özünü ise ümmetten her bir kişinin hata etmesi mümkün olduğuna göre bütün ümmetin hata edebileceği ve kesin delile dayanıyorsa icmâ'a ihtiyaç bulunmadığı, zannî delile dayanıyorsa esasen tam bir fikir birliği sağlanamayacağı tezi teşkil eder.⁴⁸

Yukarıda icmâ'nın hücciyeti için yer verdiğimiz âyet ve hadisler değerlendirildiğinde, âlimlerin konu hakkındaki görüşleri dikkate alındığında,

⁴³ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, (I-II), thk. Ebû'l-Vefa Efgânî, (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954), I, 300.

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (I-IV), thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1985), III, 257, 258.

⁴⁵ Taha Nas, "İcmâ Teorisi ve Bâkılânî'nin Etkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/30 (2014): 11, 12.

⁴⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 717.

⁴⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, IV, 216; Cessâs, *el-Fusûl*, III, 267; Basrî, *el-Mutemed*, II, 477.

⁴⁸ Dönmez, "İcmâ", 422.

ileri sürülen delillerin delaletinin zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı usûlcüler, icmâ'ı farklı yollarla da ispat gayretinde olmuşlardır.

Bu duruma Hallaq, şu şekilde dikkat çeker. "İcmâ'ın Şafiî sonrası kazandığı statüsüyle ilgili problem kat'î bilgiye götüren ilkenin hücciyetini ispat için ortaya konulması gereken delilin türü ile ilgilidir. Hukukçuların icmâ'a delil olarak mütevâtir hadis veya kat'î bilgi ifade âden ayet sunmaları imkânsızdır. Müslüman hukukçular bu problemi aşmak ve icmâ'ın mutlak otoritesini tesis etmek için üç kavramdan istifade etmişlerdir. Bunlar *el-tevâtür bi'l-ma'nâ*, *tümevarım* ve *âdet* kavramlarıdır."⁴⁹

İcmâ'yı, Allah'ın Kitabı ve mütevâtir sünnet hakkında verilecek hükmün dayanağı olarak gören Gazâlî, onu "Dînî kaynakların en büyüğü" şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰ Câbirî'nin de haklı olarak belirttiği gibi, elimizdeki Kur'an hiçbir değişime ve farklılaşmaya uğramaksızın bizzat Hz. Peygamber'e gelen Kur'an'dır. Bunun delili, Hz. Osman döneminde toplanıp tek bir metin haline getirilen Kur'an mushafının eksiksiz ve doğru olduğu konusunda sahabenin icmâ etmiş olmasıdır. Bu kaynak -icmâ- olmasaydı, insanların elinde dolaşan Kur'an metninin kaynak olarak sıhhatini metodolojik olarak temellendirmek mümkün olmazdı.⁵¹

b. İcmâ'ın Senedi Hakkında İhtilaf

Literatürde, üzerinde icmâ edilen hükmün delili çoğunlukla "sened, müstened" gibi adlarla anılmaktadır. Herhangi bir delile dayanmaksızın icmâ'ın meydana gelemeceği noktasında usûlcüler, senedsiz icmâ'ı mümkün gören şâz görüş hariç tutulursa, ittifaka yakın bir birlik içindedirler. Aslında Davud ez-Zâhirî, İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Hazm gibi bazı âlimlerce icmâ'ın senedinin ancak kesin delil olabileceğinin savunulması, gerçekte kıyas üzerinde merkezîleşen tartışmaların yansımaları niteliğindedir.⁵² Nitekim İbn Hazm bunu şöyle ifade eder: "İnsanların; Allah ve Resûlü (sas)'in emretmediği bir konuda, rey veya kıyas ile din ihdası üzerinde icmâ etmeleri muhaldir."⁵³

Sened, üzerinde icmâ'ın gerçekleştiği hükme ulaşırlarken müçtehidlerin dayandığı kat'î veya zannî delil anlamına gelmektedir. İslam hukukunun genel teorisi gereği, her bir hükmün mutlak surette şer'î bir delilinin olması gerekir. İcmâ'a konu olan mesele hakkında da aynı ilke geçerlidir. Müçtehidlerin salt ittifak etmiş olmaları icmâ'ın gerçekleşmesi ve bağlayıcılığı için yeterli değildir.⁵⁴

⁴⁹ Wael b. Hallaq, "On the Authoritativeness of Sunni Consensus", *International Journal of Middle East Studies*, New York 18 (1986): 428, 433; Eraslan, "Klasik İcmâ Teorisine Modern Yaklaşımlar", s. 42.

⁵⁰ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 139.

⁵¹ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, (İstanbul: Kitabevi, 2001), s. 170.

⁵² Dönmez, "İcmâ", 423.

⁵³ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV, 135; İbn Hazm'ın İcmâ hakkındaki görüşleri için bkz. Fetullah Yılmaz, "İbn Hazm'da İcmâ Kavramı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21 (2013): 131-158.

⁵⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbn Emir Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, (I-III), (y.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), III, 109.

İcmâ'da senedi gerekli görenlerin büyük ekseriyeti kesin delilin icmâ'a sened olabileceğini benimserken azınlıkta kalanlar icmâ'ı, hakkında kesin delilin bulunmadığı durumlarda yapılan ve zannî delil teşkil eden içtihadta kesinlik kazandırmak üzere başvurulmuş bir yol olarak görmekte ve delilin kesin olması halinde icmâ'ın herhangi bir faydasının olmayacağını ileri sürmektedir. Cumhur ise icmâ'ın bu fonksiyonunu kabul etmekle beraber kesin delil bulunan konudaki icmâ'ın tekit edici rolü bulunduğunu belirtir.⁵⁵ Nadiren de olsa icmâ'ın bir delile dayanmadan gerçekleşebileceğini iddia edip bu iddiayı ispata gayret sarfedenler olmuşsa da ulemânın kahir ekseriyeti herhangi bir delile dayanmaksızın icmâ'ın vukuunun söz konusu olmadığını kabul etmiştir.

Gazâlî'ye göre ise; içtihat hariç, diğer zannî delillerle icmâ gerçekleşmez. İchtihat, zann-ı galibe dayandığından, herkesin zann-ı galipte ittifakı mümkündür. Nitekim bir müçtehidin içtihadını dile getirip diğer insanların ona katılarak icmâ gerçekleştirmeleri mümkün bir durumdur. Fakat kıyasla icmâ, sahabe sonrası gerçekleşmez. Çünkü kıyas, sahabe sonrası tartışmalı bir mesele olduğundan, şüphe ifade eder. Hataya düşmeyen ümmetin icmâ'ının, şüphe üzere gerçekleşmesi düşünülemez. Haber-i vahit de icmâ'a delil olacak bu katiyetten yoksundur. Bu yoksunluktan dolayı, haber-i vahitle de icmâ gerçekleşmez. Haber-i vâhitle bizim diğer konularda amel etmemizin sebebi, sahabenin haber-i vâhitle amel etmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁶

Serahsî, ne haber-i vâhit ne de kıyas kat'î bilgiye kaynaklık teşkil edemiyorlarsa da icmâ'ın teyidiyle birlikte kesin bilgi ortaya koyduklarını savunmaktadır. Böylece icma katî bilginin kaynağını teşkil etmiş olur.⁵⁷

Abdülcebbâr'a göre; zannî olan bütün delillerle icmâ gerçekleşebilir. Çünkü icmâ ile ilgili naslar, bu konuda herhangi bir kısıtlamaya gitmemiştir. Bu sebeple içtihat, kıyas, haber-i vâhit ve maslahat üzere icmâ gerçekleşebilir. Bir meselede icmâ edilirken önemli olan hangi müçtehidin hangi esasa göre hükme vardığı değil, bütün müçtehitlerin delil ayrımı gözetmeksizin bir hüküm üzere ittifakıdır.⁵⁸

c. İcmâ Ehli Hakkında İhtilaf

Teorik olarak icmâ, mezhep ayırımı gözetmeksizin bütün İslam müçtehidlerinin fikir birliğini ifade eder. Şâfiî dâhil usûlcülerin çoğunluğuna göre icmâ'a katılma ehliyeti sadece müçtehidlere aittir. Fıkıh usûlü eserlerinde icmâ'a katılabilecek kişilerden genellikle "fukaha", "ulemâü'l-ümme", "ehlü'l-hal ve'l-akd", "ehlü'r-re'y ve'l-ictihâd" diye söz edilmektedir.⁵⁹

Müçtehidlerin icmâ'a katılım şeklinin nasıl olacağı konusunda ulemânın çoğunluğu bir asırdaki müçtehidlerin tamamının ittifakının şart olduğunu, tek bir

⁵⁵ Dönmez, "İcmâ", 423.

⁵⁶ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 153,154.

⁵⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 302.

⁵⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XVII, 224, 231; Ali Duman-Şükrü Ayran, "Kâdî Abdülcebbâr'ın Şer'iyyat'ında ve Gazâlî'nin el-Mustasfâ'sında İcmâ' Anlayışlarının Karşılaştırması", *Hikmet Yurdu*, 8/15 (2015): 47.

⁵⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 312; Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 143.

kişinin muhalefetinin bile icmâ'ın vukuuna mani teşkil edeceğini kabul etmişlerdir.⁶⁰

Bâkılânî, hem ümmetin hem de ümmetin âlimlerinin ittifakını, asrın inkırâzını şart koşmadan ve herhangi bir konuda değil, sadece şer'î konularda icmâ saymaktadır.⁶¹ İbn Hazm ise, sadece sahabe icmâ'ını geçerli kabul etmektedir. Onun bu neticeye ulaşmasında daha çok, icmâ'ın bir naklî delile dayalı olması gerektiği ve sahâbeden sonra meydana gelecek bir fikir birliğinde müminlerin İslam ümmetinin sadece bir kısmını teşkil edeceği gerekçelerinin etkili olduğu görülür.⁶²

Şia'nın icmâ'ı kabul gerekçesi ise, hiçbir asrın masum ve şeriatın koruyucusu bir imamdan hâli olmayacağı ve yapılan icmâ'a dâhil olduğu düşüncesidir. Ayrıca imam gerek münferit olsun, gerekse cemaat içinde bulunsun o kabih işlemez ve hatadan korunmuştur. Dolayısıyla burada icmâ'a değer veren ve onu bir kaynak yapan etken ümmetin ismeti değil, imamların zatıdır. Bu nedenle, imamın kavline muhalif oluşan icmâ'ın hüccet değeri yoktur ve batıldır.⁶³ Dolayısıyla icmâ edenlerin sayısı ne kadar kalabalık olursa olsun içinde imam ya da kavli bulunmadığı sürece bir delil değeri taşımayacaktır.

Hz. Peygamber hayattayken de icmâ'ın gerçekleştiği yönünde görüşler vardır. Zira buna dair verilen örnekler; Hudeybiye anlaşması, namazların vakitlerini ilan etme meselesi, Hendek savaşından önce Medine çevresinde hendek kazılması, Bedir savaşından sonra esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılması, Uhud savaşından önce Hz. Peygamber'in arkadaşları ile istişare etmesidir.⁶⁴ Ancak verilen örneklere bakıldığında icmâ değil, danışma ve istişare örnekleri olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber hayatta iken icmâ'ın olduğunu mümkün kılacak bir delil yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in kendi döneminde gerçekleşecek bir icmâ'a onay vermesi, delilin icmâ değil onun onayı olduğunu gösterir. Muhalefet ettiği durumda ise, diğer görüşler bırakılır, onun görüşüne dönülür.⁶⁵ Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen danışma ve istişare örneklerini, peygamber döneminde icmâ gerçekleştiği yönünde delil getirilmesi anlaşılabilir değildir.

Burada şunu söylemek gerekir ki, icmâ ehli konusunda ortaya çıkan ihtilaflara rağmen, sahabe icmâ'ı genellikle kabul görmüştür.

d. İcmâ'ın Bağlayıcılığı Hakkında İhtilaf

İcmâ'ın kaynak değeri, icmâ'ın inkârının hükmüyle de yakından bağlantılı olduğundan usûl literatüründe birlikte ele alınır. Bazı usulcüler, icmâ'ın kaynak oluşunu teyit için onu mutlak olarak inkârın tekfir müeyyidesini gerektirdiğini

⁶⁰ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 146; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I, 235.

⁶¹ Ebu'l-Me'âlî İmâmu'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Kitâbu't-Telhîs fî Usûli'l-fikh*, (I-III), thk. Abdullah Cülem en-Nibâlî-Beşîr Ahmed el-Umerî, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), III, 6.

⁶² İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV, 128-238.

⁶³ Murtazâ, *ez-Zerîa*, s. 420.

⁶⁴ Yavuz, "İcmâ'ın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi", 89.

⁶⁵ İbn Emîr Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 81.

belirtirse de ayrıntıya inildiğinde bunu ifade etmek zorlaşır. Bir hükmü ispat yolu olarak icmâ'ı temelden kabul etmeyen tekfir edilmeyeceğini söyleyen Cüveynî'ye göre, icmâ'ı bir kaynak olarak benimseyip de kabul ettiği şartlara uygun olarak meydana gelen icmâ ile sabit hükmü inkâr eden kimse tekfir edilecektir.⁶⁶ İcmâ'ı temelde inkâr etmeyip de belli bir konuda icmâ'nın gerçekleşmemiş olduğunu ileri sürmenin ise tekfiri gerektirmeyeceği açıktır. İcmâ'nın oluşumunda dini tahritten koruma fikrinin de etken olduğu göz önüne alınırsa tekfir müeyyidesiyle üzerinde tabii şekilde icmâ oluşmuş bulunan dinin aslı hükümlerinin korunmak istendiği söylenebilir.

Anlaşılmaktadır ki hakkında kesin delil bulunan dinin temel ilkeleri hakkındaki genel kabulü inkâr küfrü gerektirmektedir. Ancak burada küfre gerekçe gösterilen şey, hakkında kesin delil bulunması mı, yoksa hakkında icmâ vaki olması mıdır? Kanaatimizce burada söz konusu küfre gerekçe olan, hakkında kesin delil bulunan ve ittifakla kabul edilen İslam'ın temel ilkeleri hakkındadır. Zira zannî delile dayanan icmâ tekfiri gerektirmez.

Usûlcülerin "ister halktan ister âlimlerden olsun herkesin bildiği hükümlerden olma", "dinden olduğu kesin biçimde bilinen" ve "İslam adının kavramsal çerçevesi içinde bulunan" gibi kriterlerle ayırt etmeye çalıştıkları icmâ da esasen hakkında nas bulunan ve inkârı İslam inançlarının temelini etkileyen, yani İslam kavramının vazgeçilmez biçimde çağrıştırdığı dinî ahkâm hakkındadır.⁶⁷

İslam'da icmâ, yalnızca hukukun değil, tüm dini düşüncenin en işlevsel kavramı kabul edilebilir. Din ve dinin temel kaynakları, doğal olarak icmâ'dan önce ve ondan bağımsız olarak var olmakla birlikte, İslam dini düşüncesinin oluşumunda icmâ'nın asli bir yeri bulunmaktadır. İcmâ, dini ve dinin sözü edilen kaynaklarını tanımlayıcı rol oynamaktadır. İcmâ'nın otoriter karakteri, ispat edici ve aykırılıkları dışlayıcı olmak üzere iki yönlü işlev görmektedir. Dolayısıyla icmâ, işlevi itibarıyla -nihai anlamda- temel belirleyici bir delil konumuna yükselmektedir.

İcmâ'dan mutlak olarak söz edildiğinde ona naslarla eş değerde bir kaynak gücü bağlanmakla birlikte tekfir konusu da göz önüne alınınca bu güce sahip icmâ'nın tevâtür yoluyla nakledilmiş sahâbe icmâ'ı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸

4. İtikadî Meselelerde İcmâ

İcmâ kat'î bir hüccet olarak kabul edildikten sonra, onun bu hücciyetinin hangi alanlarda olacağı, amelî alanlarda olduğu gibi itikadî alanlarda da hüccet olup olmadığı tartışılmıştır.

İtikadî meselelerde dayanan delil öncelikle Kur'an veya mütevatir derecesinde olan hadislerdir. Âhad hadisler itikadî konularda delil olarak kabul edilmezler. Öte yandan herhangi bir meselenin iman-küfür meselesi olabilmesi, için sübutunun

⁶⁶ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 280, 281.

⁶⁷ Dönmez, "İcmâ", 426.

⁶⁸ Dönmez, "İcmâ", 426.

kat'î olmasının yanında manaya delaletinin de kat'î olması gerekmektedir. Bu bilgilerden hareketle icmâ delilinin delaleti, diğer iki delile göre zayıf kalmaktadır. Bu nedenden dolayı birçok âlim, âhad haber, kıyas ve içtihad gibi icmâ'nın da zan ifade ettiğini, dolayısıyla itikadî konularda delil olmayacağını savunmuşlardır.

Usûlcülerin çoğunluğu icmâ'nın konusunun şer'î bir hüküm olması kaydına yer verir; bazıları bu kayda daha da açıklık kazandırarak dinî olmayan (meselâ kimyevî veya tıbbî) bir konuda ya da dinî olmakla birlikte şer'î-içtihadî olmayan (meselâ sahâbeye ait bilgiler, âhret, kıyamet alâmetleri gibi) hususlar üzerindeki görüş birliğinin icmâ sayılmayacağını ifade ederler Azınlığı teşkil eden usûlcüler ise şer'î konuların yanı sıra aklî, örfî ve diğer konular üzerinde de o alanın uzmanlarının katılımıyla icmâ olabileceği görüşündedir.⁶⁹

Bâkılânî, hakkında bilgi sahibi olunmadan önce, sıhhatine dair bilgi ve icmâ'nın sabit olması düşünülmemeyen konularda gerçekleşen ittifakın icmâ delili sayılmayacağını ifade etmiştir. Yaratana dair bilgi, O'nun fiillerinin delâlet ettiği sıfatlarının ve peygamberliğe dair bilgilerin sübutu bu türdendir. Zira icmâ ancak naklî delille sabit olur, aklî delille sabit olmaz. Yaratan ve peygamberliğe dair aklî bilgiden sonra ancak onlarla ilgili naklî delillere başvurulabilir ve onlarla ispat edilir. Dolayısıyla inanç esaslarına dair icmâ'nın hücciyeti, onlara dair bilgi olmadan tasavvur edilemez. Başka bir ifadeyle, bu gibi inanç esaslarında Allah'ın kitabını delil almak mümkün değildir. Zira Kitab'a dair bilgimiz gerçekleşmeden onun sıhhatine dair bilgimiz gerçekleşmez. Dolayısıyla icmâ ancak amelî alanlarda hüccet olur.⁷⁰

Şayet icmâ, muhkem bir nassa dayanmıyorsa bu durumda aynı mesele üzerinde farklı fikirler ileri sürülebilir. Yeni birtakım görüşlerin ortaya çıkmasını engelleyen şey, sadece belli bir topluluğun o konuda aynı kanaate sahip olması ise, bu yeterli bir sebep olmamalıdır.

Konuya pratik açıdan bakıldığında bütün İslam âlimlerinin üzerinde icmâ bulunduğunu kabul ettikleri hükümlerin, son tahlilde Hz. Peygamber döneminden itibaren hiçbir müçtehidin üzerinde farklı kanaat belirtmediği ve İslam ümmetinin aynı biçimde uygulayageldiği, bir başka anlatımla İslam dinini sembolize eden hükümler olduğu görülür. Bunların merkezinde Şâfiî'nin "cümeli'l-ferâiz" diye andığı hükümler, kısaca İslam'daki kesin emir ve yasaklar bulunmaktadır. Bu hükümler bakımından icmâ bizâtihi bir kaynak niteliğinde olmayıp bunların kesin bir delile dayandığından emin olmamızı sağlamaktadır.⁷¹

Diğer taraftan Keşmirî'nin icmâ edilen konuları topladığı *İkfâru'l-Mülhidîn* adlı eserinde yer verdiği icmâ örneklerinin de İslam'ın kesin nassa dayanan emir ve yasakları olduğu görülmektedir.⁷² Yani kat'î delile dayanan, bir bakıma bu delilleri tekid niteliğinde olan icmâ'dır. Bu tür meselelerin inkârının küfrü gerektirmesi,

⁶⁹ Dönmez, "İcmâ", 423.

⁷⁰ Cüveynî, *et-Telhis*, III, 52-53.

⁷¹ Dönmez, "İcmâ", 428.

⁷² Muhammed Enver Şâh el-Keşmirî, *İkfâru'l-Mülhidîn fi Zarûriyyâtî'd-Dîn*, (Pakistan: Mecmûatu Resâilî'l-Keşmirî, 2004), s. 2-14.

üzerinde icmâ olmasından dolayı değil dayandıkları delillerin kat'î olması sebebiyledir.

İcmâ ile ilgili tartışmalarda icmâ'nın mahiyetinin iyi belirlenmemiş olmasının yanıltıcı sonuçlara götüren önemli bir âmil olduğu da dikkat çekmektedir. Edille-i şer'iyeden biri olarak icmâ'nın kaynak olarak nitelenmesi onun mahiyetini teşhis etmeyi zorlaştırmaktadır. Şer'î delillerin mahiyetleri itibariyle kaynak olabileceği gibi bir metot veya prensip de olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Buna göre icmâ kavramı, teorik esaslarına uygun olarak gerçekleştiği kabul edilen (somut) icmâların hepsini birden ifade etmek üzere kullanıldığında bunu kaynak olarak nitelemek mümkündür; fakat bu da İslam'ın iki ana kaynağına yeni bir kaynak eklenmiş olması anlamında olmayıp bu kaynaklardan çıkan sonuçların kesinlik veya bağlayıcılığı açısından özel bir tasnifine işaret eder. Fıkıh usulünde ele alınan anlamıyla icmâ kavramı ise belirli şartlara uygun olarak yapılan bu tasnifin içinde yer alan hükümlerin kesinlik veya bağlayıcılığını kabul etme ilkesini ifade eder, yani bu anlamıyla icmâ bir prensip niteliği taşır. Çağımızdaki birçok araştırmacının icmâ teorisini incelerken onu prensip olarak nitelemesi bu inceliği yansıtmaya açısından isabetli görünmektedir.⁷³

a. Kesin Delil Bulunan İtikadî Bir Meselede İcmâ

Hakkında Kur'an'dan ya da mütevatir sünnetten kat'î bir delil bulunan bir meselede icmâ'ya ihtiyaç olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Ahmed b. Hanbel, dinden olduğu zorunlu olarak bilinen hususların dışında icmâ'nın gerçekleşebileceğine pek ihtimal vermemiştir. Bundan dolayı onun, "Kişinin icmâ iddiası yalandır. Kim icmâ iddiasında bulunursa yalancıdır. Belki insanlar ihtilaf etmişlerdir de bu iddiada bulunanın haberi yoktur. Bu yüzden o, 'İnsanların bu konuda ihtilaf ettiklerini bilmiyoruz desin.'" dediği nakledilmiştir.⁷⁴

Cüveynî'ye göre, icmâ ancak temel ve kat'î meselelerde mümkündür. Fer'î ve zannî meselelerde mümkün değildir.⁷⁵ Kesin bilgi ortaya koyacak icmâ, haber-i vâhitten de kıyastan da sadır olmaz. Çünkü haber-i vâhit ve kıyas kesin bilgi ortaya koyamayacağına göre bunlardan kaynaklanan icmâ nasıl kesin bilgi ortaya koyabilir? Öbür taraftan insanlar, kıyasın hüccet olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir. Bizzat bu ihtilaf ortadayken kıyas da icmâ'a senet olamaz.⁷⁶

İcmâ'nın senedinin kat'î bir delil olmasını şart koşanlar, insanların görüşlerinin, düşüncelerinin, gayelerinin ve hedeflerinin farklılığını hatırlatarak zannî bir delilin, tüm ilim adamlarını birleştirici olamayacağını ileri sürmektedirler.⁷⁷

⁷³ Dönmez, "İcmâ", 429.

⁷⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, *İlâmu'l-Muvakiîn an Rabbi'l-Âlemîn*, (I-IV), thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), I, 24; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 198.

⁷⁵ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 674, 675.

⁷⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 302.

⁷⁷ Keleş, "İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ", s. 254.

İtikadî konuların tespitinde delaleti kesin olan deliller aranır. Herhangi bir itikadî mesele hakkında kesin delil bulunuyorsa artık o mesele için başka bir delile ihtiyaç yoktur. Kur'an'da açıkça yer alan bir inanç konusuyla alakalı olarak ayrıca bir icmâ olup olmadığına bakmak gereksizdir. Dolayısıyla böyle bir durumda, yani hakkında kesin delil bulunan bir meselede icmâ şartının aranmayacağı açıktır.

b. Kesin Delil Bulunmayan İtikadî Bir Meselede İcmâ

Kat'î bir delile dayanmayan icmâ; Kur'an ve sünnette sübutu kat'î olarak yer alan ancak delaleti zannî olan veya haber-i vâhit, kıyas ya da diğer içtihat türlerine dayanılarak bir icmâ'nın gerçekleşmesi durumunu ifade etmektedir.

Hakkında herhangi bir delil bulunmayan itikadî bir meselede, konuyla bağlantılı olabilecek diğer deliller ışığında bir içtihatla bulunulabilir. Ortaya konulan görüşü güçlendirmek adına icmâ deliline de başvurulabilir. Ancak böyle bir durumda gerçekleşen icmâ'nın bağlayıcılığının olmaması gerekir. Zira inanç alanını belirleme yetkisi Allah'a aittir. Hakkında kesin delil bulunmayan bir konuda gerçekleşen icmâ'ya dayanılarak kimse tekfir edilemez. Bu tür icmâ, âhad haber ve kıyas gibi zan ifade eder. İtikadî bir meselede kullanılması, o konudaki genel kabulü ifade etmek içindir.

İbn Teymiyye'nin üzerinde icmâ edilen hususları araştırdığını ve hepsinin de nassa dayandığını söylemesi, icmâ'nın senedinin nas olmasını şart koşanlara destek sağlamaktadır.⁷⁸

Kimilerine göre ise içtihadı dayalı icmâ oluşabilir, fakat böyle bir icmâ'a muhalefet haram olmaz. Çünkü bir konuda hüküm verildiği zaman bu durum, o konuda içtihat kapısını açık tutar. Aynı konuda bir başkasının da farklı bir içtihatla bulunması haram olmaz.⁷⁹

Çoğunlukla itikadî meselelerde icmâ'nın olmayacağı kabul edilmiş olsa da, klasik kelimelerinde icmâ deliline sıkça başvurulduğu görülmektedir. Özellikle delaleti zannî olan naslara dayanan; Allah'ın gözle görülmesi, Mehdî'nin zuhuru, Deccal ve Hz. İsa'nın nüzulü gibi meselelerde bu delile başvurulmuş olması, muarızlara karşı, savunulan görüşü kuvvetlendirme saikine dayanmaktadır. Ayrıca bu delile başvurma, aynı mezhep içerisindeki genel kanaati yansıtmaktadır. Yoksa fıkıh usûlünde yer alan icmâ şartlarını haiz bir icmâ değildir.

Uygulamalara baktığımızda, açık nassın olmadığı veya delalete ilişkin kesinliğin bulunmadığı durumda, hukukiliği temin etmenin en emin yöntemi icmâ olarak karşımıza çıkmaktadır. Sünnî teorinin diğer itikadî akımlara karşı savunulmasını üstlenen kelim kaynaklarında icmâ iddiaları belirgin bir şekilde fazladır. Bu durum icmâ kavramının, hem tarihi sebeplere bağlı olduğunu hem de savunmaya dönük işlevini kanıtlamaktadır.

⁷⁸ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetavâ*, (Riyad: Dâru Âlimi'l Kütüb, 1991), XIX, 196.

⁷⁹ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 196; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 326.

Örneğin imamet meselesi, Şâfiî ile birlikte, erken sayılabilecek bir dönemde hukuk alanına dâhil olsa bile, bir kısım itikadî ve politik kaygılarla kelamî yaklaşımdan hiçbir zaman bağımsızlık kazanamamıştır.⁸⁰ İmamet, rü'yetullah, kabir azabı, Mehdi'nin zuhuru, Deccal ve Hz. İsa'nın inişi gibi meseleler, kaynaklarda icmâ delili ile güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda örnekleri verilen ve zannî bir delile dayanan meselelerde icmâ deliline başvurulmuş olması, o konuda mezhep içerisindeki genel kanaati ortaya koyma anlamındadır. Ancak icmâ'a dayandırılan bu meseleyi kabul etmeyenler, icmâ'a aykırı davrandıkları gerekçesiyle tekfir ediliyorsa işte bu durum problem ortaya çıkarmaktadır. Şer'î bir delil olarak kabul edilmesi zannî delillere dayanan icmâ, nasıl olur da kişiyi, inandığında mü'min, inkâr ettiğinde kâfir kılan bir meselede delil olarak kabul edilebilir?

d. İcmâ'yı İnkâr Küfrü Gerektirir mi?

Küfür kavramı, İslam'ın temel ilkelerinden birini inkâr edenin İslam dairesinden çıkışını ifade eder. Tekfir, İslam tarihi boyunca Müslümanların birbirlerine karşı kullandıkları etkili bir silah olmuştur. Karşılıklı tekfir ithamları, tedvin döneminden ve mezheplerin teşekkülünden sonra ortaya çıkan taklit, taassup ve cedel metodunun hâkim olduğu asırlarda daha belirgindir.⁸¹

Kelam tarihi incelendiğinde, tekfir ithamlarının fırkaların muhaliflerine galip gelme arzusu, cehalet, taklit ve taassuptan kaynaklandığı, bu ithamların İslam dininin temel ilkelerin (tevhid, nübüvvet ve meâd gibi) inkârına dayanmayan konularda da olduğu görülmektedir.⁸² Birçok zannî meselede icmâ gerekçe gösterilerek tekfire başvurulmuştur. (rü'yetullah, kabir azabı vs.) bu durumda tekfir, siyasi, sosyal ve psikolojik bir silah olarak kullanılmaktadır.

Öncelikle icmâ'ya dayanarak tekfir yapılamamasının temel sebebi icmâ'ın hücciyetinin kat'î bir delile dayanmamasıdır. İcmâ'ın delil oluşu ve hükmünün kesin oluşu konusunda Eh-i Sünnet'in dayandığı deliller bütünü ile zannî olup bu şüphe götüren delillerden kesin bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Anılan delillerin böyle bir hükme delaletinin de tabiatıyla zannî olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu zannî delillere dayanılarak bir Müslümanı, yahut Müslümanlardan bir grubu kafir yahut fasıklığa nispet etmek imkansız olup dindeki ilkelere aykırıdır. Çünkü bir insanın kâfir olduğuna hükmetmek şüphe götürmez kesin deliller ister. Sonra bir Müslümana yahut Müslümanlardan bir gruba kâfir demek İslam inancı, dinin temeli ile ilgili olup önemli ve çok tehlikeli bir meseledir. Böyle meselelerde Kur'an yahut mütevatir sünnetten açık-seçik kesin bir delilin bulunması gerekir. Sahih de olsa, âhad haberler tekfirde delil olma konusunda yeterli değildir.⁸³

⁸⁰ Türçan, "Klasik İslam Kamu Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ", s. 121.

⁸¹ Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), s. 29.

⁸² Hasan Hanefî, *Mine'l-Akîde il's-Sevrâ*, (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1988), V, 406, 411. Eh-i Sünnet açısından tekfir konusunda bkz. Hilmi Karaağaç, "Eh-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013): 163-186.

⁸³ Yavuz, "İcmâ'ın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi", 109.

Cüveynî, fukahânın dilinde “icmâ’ı delen kişinin tekfir edileceği” hususunun yaygınlaştığını, ancak bu değerlendirmenin kesin olarak batıl olduğunu, fakat icmâ’ı delil olarak kabul ettikten sonra üzerinde icmâ gerçekleşmiş bir hükmü inkâr etmenin küfrü gerektirdiğini söyler. Zira İslam’ın bir hükmünü ispat metotlarından birini inkâr etmek küfrü gerektirmez. Ama bu ispat metodunun şer’î bir metot olduğunu kabul ettikten sonra onunla sabit olan hükmü inkâr etmek, şeriatın bir bölümünü inkâr olacağından ve bir bölümünü inkâr tamamını inkâr hükmünde olduğundan küfrü gerektirir.⁸⁴

İbn Hazm, *Merâtib*’de, icmâ edildiğini söylediği birçok meseleyi terk etmiştir: İcmâ’a muhalefet edenin tekfir edileceğini söylediği halde, birçok âlim, icmâ’a muhalefette bulunanı tekfir etmemiştir. İbn Hazm’ın kendisi dahi icmâ’ın hüccet oluşunu kabul etmeyen Nazzâm (231/845)’ı tekfir etmemiştir.⁸⁵ İbn Hazm’a göre ahabın icmâ ettikleri hususların, sonra gelen bütün müslümanlarca kabul edilmesi gerekir. Bir mesele üzerinde icmâ edildiği netlik kazanıp, buna dâir hüccet bulduktan sonra onu inkâr eden küfre girer.⁸⁶

Şeltut’a göre icmâ’ın hücciyetinin kat’î bir delili yoktur dolayısıyla da icmâ’ı ve kaynağı icmâ olan hükmü inkâr eden tekfir edilemez. Müellif bu idiasını ulemânın icmâ hakkındaki görüşlerine dayandırmaktadır. Şer’î bir temel olarak şöhret kazanıp da mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuş tek olgunun icmâ olduğunu ifade eden müellif, bu ihtilafların bizzat icmâ’ın tanımı, gerçekleşme ve bilinme imkânı, hücciyeti, onu inkâr edenin tekfir edilip edilemeyeceği, hangi konularda icmâ bulunduğu hususlarında tezahür ettiğini beyan eder.⁸⁷

Şeltut, ulemânın icmâ’ın hakikatı ve hücciyeti hakkında ihtilaf ettikleri gibi hangi meseleler üzerinde icmâ vaki olduğu hususunda da ihtilafa düştüklerini ifade etmekte ve tüm bunlardan, icmâ’ın hüccet oluşunun kat’î bir delille bilinmediği, dolayısıyla da icmâ ile sübut bulmuş hükmün de kat’î bir delilinin olmadığı ve bu hükmü inkârın kişiyi küfre götürmediği sonucunu çıkarır.⁸⁸

Usûl eserlerinde inkârı küfür sayılan icmâ’ın, sübûtunun yanı sıra delâleti bakımından da kesin kabul edilen naslara dayalı icmâ olduğu ve Şâfiî’nin de (ve birçok âlimin) kesin deliller arasında saydığı icmâ’ın bu türü ifade ettiği dikkate alınırsa anılan önlemin icmâ’ın kavramsal çerçevesinde hayli etkili olduğu söylenebilir.⁸⁹

İcmâ’ın hüküm çıkarmada delil oluşu ya da icmâ ile sabit olan hükmün bağlayıcılığı konusundaki farklı görüşlere yer verdik. İcmâ’ın kesin bir delil olduğunu kabul eden, hükmü ile amel etmenin vacip olduğunu söyleyen ve

⁸⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 280, 281.

⁸⁵ Yılmaz, “İbn Hazm’da İcmâ Kavramı”, 139.

⁸⁶ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Merâtibü’l-icmâ’* (İbn Teymiyye’nin Nakdû Merâtibü’l-İcmâ adlı eseriyle birlikte), (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1982), s. 12.

⁸⁷ Mahmud Şeltut, *Akaid ve Şeriat*, (I-II), çev. Muharrem Tan, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991), I, 79, 80.

⁸⁸ Şeltut, *Akaid ve Şeriat*, I, 80.

⁸⁹ Dönmez, “İcmâ”, 419.

kökünden delil oluşunu reddedenlerin dayandıkları deliller de kesin olmayıp şüphe götürecektir. Çünkü icmâ'nın dini yönden kesin bir delil olduğunu söyleyenlerin bu görüşü açık-seçik kuvvetli bir delile dayanmayı gerektirir. Oysa anılan delillerin icmâ'nın kesin delil olduğuna delaletleri açık değildir. Hatta bazılarının icmâ'a delaleti çok zayıftır, bazılarının ise delâlet yönü hiç yoktur. Durum böyle olduğu halde, icmâ'ı inkâr edenlerin kâfir olduğuna nasıl hükmedebiliriz?⁹⁰

Sonuç

Usûl eserlerine bakıldığında icmâ'nın hemen hemen bütün unsurlarında ihtilafın olduğu görülmektedir. Ancak sahabe döneminde icmâ'nın gerçekleştiği yönünde bir ittifakın sağlanmış olduğu söylenebilir. Bu ittifakın oluşmasında ise, öncelikle elimizde mevcut bulunan Kur'an'ın onların ittifakı ile bizlere ulaştığı olmasının etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Sahabe icmâ'nı mümkün görmek, dinin temel ilkeleri konusunda ve hakkında kat'î delillerin olduğu meselelerde geçerli kabul etmek, bu tür ilkelerin yanlış yorumlanmasının önüne geçilmesi açısından kabul edilebilir. Bu durumda bağlayıcılığı olması da mümkündür. Ancak sahabe icmâ'nın kat'î bir nassa dayanmadığı konularda bağlayıcılığının olmaması gerekir.

İcmâ delilinin mutlaka bir senede dayanmış olması gerektiği yönünde âlimlerin çoğunluğunun ittifak halinde olduğu göz önüne alındığında, icmâ'nın müstakil bir kaynak niteliğinde değil, bir prensip olarak değerlendirilmesinin daha doğru olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira kaynak olarak başvurulacak olan icmâ'da dayandığı nassın niteliği dikkate alınmaktadır. Bu durumda icmâ, mevcut nasları tekid edici olmaktadır. Cabirî'nin de ifade ettiği gibi, ister mütevatir isterse de âhad olsun haberi temellendiren şey icmâ'dır. İcmâ, âhad habere gereğiyle amel etme zorunluluğunu kazandırdığı gibi, mütevatir habere de ilim ifade etme ve kendisiyle amel edilmesi otoritesini verir.⁹¹

İtikadî konularda icmâ, Kur'an ve sünnetten bağımsız olarak yeni hükümler ortaya koyma anlamında değil Kur'an ve sünnette yer alan hükümleri tekid edici nitelikte bir delil olarak anlaşılabilir. İcmâ'nın buradaki rolü, naslarda yer alan itikadî hükümlerin doğru anlaşılmasına katkı sağlaması ve meydana gelebilecek yanlış yorumların ve sapmaların önüne geçmesidir. Diğer taraftan klasik kelim kaynaklarında icmâ deliline başvurulmuş olması, bir mezhebin kendi içerisinde zannî bir meseledeki ittifakı ortaya koymak adına icmâ'ya müracaat etmesi olarak görülmelidir. Ancak zannî bir delile dayanan ve hakkında icmâ olduğu söylenen meseleyi kabul etmeyi tekfir etmek kabul edilemez. Kaynaklar incelendiğinde tekfiri gerektiren icmâ'nın da "zarurat-ı diniyye" denilen ve dinin temel ilkeleri olan meseleler üzerindeki icmâ olduğu görülmektedir.

⁹⁰ Yavuz, "İcmâ'nın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi", s. 98.

⁹¹ Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, s. 167.

Kaynakça

- Âmidî, Seyfeddîn Ali b. Ebî Ali, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (I-IV), thk. Abdürezzâk Afîfî, Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, tsz.
- Basrî, Muhammed b. Ali Ebu'l-Hüseyin, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil el-Meyyis, y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, (I-IX), thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Beyrut: Dâr-u Tavki'n-Necât, 2001.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (I-IV), thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1985.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Târîfât*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî İmâmu'l-Harameyn Abdümelik b. Abdullah, *Kitâbu't-Telhîs fi Usûli'l-fıkh*, (I-III), thk. Abdullah Cülem en-Nibâlî-Beşîr Ahmed el-Umerî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- _____, *el-Burhân fi Usûli'l-fıkh*, (I-II), thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 417-31.
- Duman, Ali-Ayran, Şükrü, "Kâdî Abdülcebbar'ın Şer'iyyat'ında ve Gazâlî'nin el-Mustasfâ'sında İcmâ' Anlayışlarının Karşılaştırması", *Hikmet Yurdu*, 8/15 (2015): 33-50.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.
- el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbnu'l-Kayyim, *Îlâmu'l-Muvakiîn an Rabbi'l-Âlemîn*, (I-IV), thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Eraslan, Şule, "Klasik İcmâ Teorisine Modern Yaklaşımlar", doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil, *Kitâbu'l-luma' fi'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Hamûde Garâbe, Mısır: Matbaatu Mısır, 1955.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abduşşâfi, y.y.: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

- Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmu Usûl'l-Fıkh*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.
- Hallaq, Wael b., "On the Authoritativeness of Sunni Consensus", *International Journal of Middle East Studies*, New York 18 (1986): 427-54.
- Hanefî, Hasan, *Mine'l-Akîde il's-Sevrâ*, Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1988.
- Izutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, (I-IV), thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409 h.
- İbn Emîr Hâc, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, (I-III), y.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (I-VIII), thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, tsz.
- _____, *Merâtibü'l-icmâ'* (İbn Teymiyye'nin *Nakdü Merâtibi'l-İcmâ'* adlı eseriyle birlikte), Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1982.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sünen-i İbn Mâce*, (I-II), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, y.y.: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, tsz.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Beyrut: Dâru Sâdır, 1414 h.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmu'u Fetavâ*, Riyad: Dâru Âlimi'l Kütüb, 1991.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmet, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (IV-XX), nşr. Muhammed Ali Beydûnî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz.
- Karaağaç, Hilmi, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013): 163-186.
- Keleş, Ekrem, *İslam Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ'*, doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, *İkfâru'l-Mülhidîn fi Zarûriyyâti'd-Dîn*, Pakistan: Mecmûatu Resâili'l-Keşmîrî, 2004.
- Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, thk. Veliyyüddîn Muhammed Salih Farfûr, Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Farfûr, 2000.

- Murtazâ, Ebu'l-Kâsım Âlemülhüda Ali b. Hüseyin Şerif, *ez-Zerîa ila Usûli's-Şerîa*, thk. Ellecnetü'l-İlmiyye fî Müessesetü'l-İmâm es-Sadık, Kum: Müessesetü'l-İmâm es-Sadık, 1429 h.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali, *el-Mahsûl fî İlmi'l-Usûli'l-Fıkıh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyaz Alvanî, y.y.: Müessesetü'r-Risale, 1980.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *Usulü's-Serahsî*, (I-II), thk. Ebü'l-Vefa Efgânî, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir, Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm b. Ebî Bekr, *el-Milel ve'n-Nihal*, (I-II), thk. Emir Ali Mehnâ, Ali Hasan Fâûr, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2001.
- Şeltut, Mahmud, *Akaid ve Şeriat*, (I-II), çev. Muharrem Tan, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.
- Taha Nas, "İcmâ Teorisi ve Bâkılânî'nin Etkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/30 (2014/2): 1-38.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, (I-VI), thk.: Beşşâr Avvâd Mâruf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Türcan, Talip, "Klasik İslam Kamu Hukukunun Kaynağı Olarak İcmâ-Tarihî Uygulamanın Hukukileşmesi Üzerine Bir Örneklemeye-", *İslâmiyât*, 5/2 (2002): 117-130.
- Yavuz, Y. Vehbi, "İcmâ'nın Hakikati ve İslam Teşri'indeki Önemi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3 (2004): 85-112.
- Yılmaz, Fetullah, "İbn Hazm'da İcmâ Kavramı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 21 (2013): 131-158.